

Піонерський міжколгоспний // Радянська освіта. – 1965. – № 52. – С. 4. 14. І найменші в путі // Радянська освіта – 1965. – № 57. – С. 1–5. 15. В поході старшокласники // Радянська освіта – 1965. – № 62. – С. 1–3. 16. «Чарівний промінь» // Радянська освіта – 1970. – № 52. – С. 4. 17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 166, оп. 15, спр. 8791, арк. 256.

Екатерина Богатирчук

ЛЕТНИЙ ОТДЫХ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ШКОЛЬНИКОВ СОВЕТСКОЙ УРАИНЫ ВО ВРЕМЕНА «ЗАСТОЯ»

В статье освещается летний отдых школьников советской Украины времен «застоя» как важная составляющая повседневной истории Украины. Рассматривается история создания детских лагерей на территории Украины. Проанализировано содержание и особенности летнего отдыха школьников. Охарактеризовано влияние коммунистической идеологии на школьников во время летнего отдыха. Представлены основные виды детских лагерей, раскрывается основное содержание и особенности деятельности детских лагерей.

Ключевые слова: повседневность, летний отдых, каникулы, школьники, УССР.

Kateryna Bogatyrchuk

SUMMER HOLIDAY IN EVERY DAY LIFE OF SOVIET UKRAINE PUPILS IN THE PERIOD OF «STAGNATION»

The summer pupils' holidays of Soviet Ukraine as an important part of Ukraine's every day life is enlightened in the article. The creation of children's camps in the territory of Ukraine has been considered. The content and peculiarities of summer children's holiday has been analyzed. The influence of communist ideology on children during summer holiday has been characterized. The main kinds of children's camps are presented. Main content and peculiarities of children camps' activity are considered.

Key words: every day life, summer holiday, vacation, students, Ukrainian SSR.

УДК 94(477.8)

Олег Малярчук

НОВІ ФОРМИ І МЕТОДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ТА СТИМУЛЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ РЕСПУБЛІКИ

У статті охарактеризовано комплекс нових форм в організації праці соціалістичної економіки пов'язаних зі змінами у державній політиці, розкрито їх вплив на впровадження досягнень науки і техніки у виробництво. Виокремлено зміни в сільськогосподарському виробництві через матеріальну зацікавленість, їх наслідки.

Ключові слова: західний регіон УРСР, суботники, соціалістичне змагання, промисловість, сільське господарство.

Характерною ознакою вітчизняної історіографії є посилена увага до глибокого і критичного осмислення соціально-економічних процесів, що відбувалися на Україні. У цьому зв'язку важливим науковим завданням істориків виступає дослідження особливостей впровадження політики радянської влади в окремих її регіонах. Партійно-радянська система використовувала потенціал західних земель України для формування загальнодержавного промислового комплексу, виходячи з далекосяжних планів правлячої комуністичної партії. У західноукраїнських областях накопичилися економічні, екологічні, соціальні та інші проблеми витоки яких знаходять у радянських часах.

Суспільний розвиток західноукраїнських земель майже половину століття визначався та спрямовувався комуністичної партією і радянським урядом. Для двох поколінь мешканців Західної України жовтневий переворот і пов'язані з ним «соціалістичні перетворення» внесли докорінні зміни в напрацьовані століттями життєві устої і традиції. Упродовж віків на Західній Україні сформувалися певні особливості історичного розвитку. Характерною ознакою було домінування сільського населення над міським. Малі та середні міста, що розбудовувалися і виникали в Середньовіччі, обслуговували сільськогосподарське виробництво та соляні промисли, дещо пізніше нафтовидобуток і розробку калійних солей. Радянська влада докорінно змінила сформований віками традиційний устрій в політичній, економічній, культурній сферах. На західноукраїнських землях на початок 1950-х рр. завершена суцільна колективізація сільського господарства та розпочалася масштабна індустріалізація.

Вітчизняними науковцями доволі широко розкрито картину соціально-економічних процесів, що проходили в Українській РСР і, зокрема, в західноукраїнському регіоні у другій половині ХХ ст. Це наукові праці В. Барана [1], С. Васюти [2], О. Васюти [3], Ю. Гумена [4], С. Давидович [5], В. Даниленка [6], О. Крайника [7], О. Мальярчука [8], Р. Чигура [9] та інших. До наукового обігу залучено значний обсяг матеріалу з архівних джерел, що зберігався у закритих фондах. Проте ці дослідження неможна вважати достатніми і вичерпними. Ціла низка проблем залишилася поза увагою науковців і потребує дослідження.

Мета статті – висвітлити нові методи в організації праці та стимулювання робітництва і колгоспного селянства в другій половині ХХ ст., їх вплив на формування економічного потенціалу регіону. Об'єкт дослідження – соціально-економічна політика партійно-радянської влади, предмет – особливості її реалізації в умовах західного регіону Української РСР.

Соціалістичне змагання, яке виникло в роки перших п'ятирічок, покликане заохочувати трудовий ентузіазм мільйонних мас своєю жертвовною працею в ім'я торжества соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі. Соціалістичне змагання, на відміну від конкуренції з її економічними стимулами, винесено у сферу ідеологічну. Помпезні церемонії супроводжувалися формалізмом, врученням орденів, медалей, перехідних червоних прапорів, пам'ятних знаків, вимпелів, кубків, грамот, подяк та інших відзнак. У досліджуваній нами період запроваджувалося чимало видів змагань на честь ювілеїв Леніна, річниць Жовтня, Конституції, радянської влади, утворення СРСР, возз'єднання Західної України з УРСР тощо.

На початку 1960-х рр. у свою вищу фазу увійшов рух «за комуністичне ставлення до праці». Ця концепція містила: по-перше, програмні тези про ліквідацію протилежностей між містом і селом, між фізичною і розумовою працею; по-друге, вона передбачала матеріалізацію ідеї безкоштовної праці; по-третє, її основні положення спрямовувалися на поєднання самовідданої праці трудящих за досягнення найвищих показників у праці з вихованням «нової людини». На підприємствах, установах, колгоспах вивішувалися лозунги на зразок: «Жити і працювати по-комуністичному!», «Ми прийдемо до перемоги комуністичної праці!», «На роботу з радістю, а з роботи з гордістю!», «Праця возвеличує людину!» тощо. У цей час для виконання безпосередньо виробничих завдань, а не тільки впорядкування території, почали використовуватися комуністичні (червоні) суботники. Офіційна пропаганда подавала їх як вияв високої свідомості й організованості радянських людей, як вершину трудового піднесення й ентузіазму, як всенародне свято вільної комуністичної праці. Соціалістичне змагання виступало могутнім засобом активізації творчої ініціативи трудящих.

КПРС, як організатор – послідовно вдосконалювала програму дальшого розгортання цього «всенародного руху» в міру ускладнення завдань комуністичного будівництва. На це були спрямовані постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (1971 р.), «Про вдосконалення організації, практики підведення підсумків соціалістичного змагання і заохочення його переможців» (1983 р.) тощо. Ці та інші партійні документи накреслювали конкретні завдання і напрями його організації в різних галузях народного господарства. У відповідності з постановою ЦК КПРС, РМ СРСР, ВЦРПС та указу Президії ВР СРСР «Про переведення робітників і службовців підприємств, установ та організацій на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями» від 14 березня 1967 р., більшість трудових колективів до кінця року перейшли на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними. З одного боку – це якісний стрибок, який безпосередньо пов'язувався зі змінами в економіці, науці, культурі, побуті. Старше покоління пам'ятало сумнозвісний указ президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств та установ» від 26 червня 1940 р. Керівники підприємств на чолі з партійними організаціями сотнями віддавали під суд працівників за невихід на роботу, особливо у дні релігійних свят.

Низка партійних і господарських працівників, декларуючи успіхи «роботи по-новому», розглядали постанову спрощено. Якщо підприємство подбало про наявність заміської бази відпочинку для свого колективу, в місті налагоджений рух транспорту, то це давало підстави рапортувати про право мати два вихідні. Не завжди враховувалися умови, які могли б визначити, як мала виглядати п'ятиднівка на тому чи іншому підприємстві. Передусім, виходилося з інтересів державної економіки. Одночасно деякі заводи працювали з неперервним циклом виробництва. Поставала необхідність у продуманому гнучкому робочому графіку. Питання резонно ставилося таким чином: «Хіба може простоювати обладнання два дні на тих підприємствах, які випускали гостродефіцитну продукцію що користувалася підвищеним попитом на внутрішньому ринку та за кордоном?». Це відносилось до львівських автозавантажувачів, окремих видів приладів, телевізорів «Огонек» і «Електрон». За рахунок використання суботніх днів збільшувалося виробництво телевізорів на 45 тис. щороку. У гірській місцевості спостерігався надлишок трудових ресурсів. Задіяти їх у виробництво можна було не тільки будівництвом нових заводів і фабрик. Шостий

робочий день, уведений на трьох середніх за розмірами деревообробних підприємствах, розташованих у передгір'ї Карпат, дозволяв додатково залучити 500 робітників. До того ж, збільшення випуску меблів на наявному обладнанні – рівносильне будівництву нового підприємства вартістю 400 тис. крб. [10, арк. 5].

Як свідчили соціологічні дослідження, проведені у Львівській області, значну частину неробочого часу робітників (від двох до п'яти годин) витрачалося на шлях до місця роботи і повернення додому. Більшість робітників – «вчорашні селяни-рільники», які добиралися на роботу з довколишніх сіл. П'ятиднівка у цьому відношенні давала значну економію і можливість більше часу приділяти підсобному господарству та сім'ї. Площі під будівництво житла заводам надавалися у різних кінцях міста. Керівники підприємств намагалися отримати ділянки землі поближче до центру міста, хоча це й не було «в інтересах виробництва». Генеральний план розвитку Львова передбачав створення трьох промислових районів, які у свою чергу, поділялися на промислові зони. Біля кожної з них, на невеликій відстані, розташовувалися житлові масиви. Працівники деяких підприємств могли добиратися на роботу навіть за 20–30 хвилин. Це підвищувало працездатність робітників. Окремим великим підприємствам виділялися цілі квартали для комплексного проектування і забудови. В умовах економічної реформи зростали можливості для побудови житла порівняно невеликими підприємствами на умовах дольової участі. Значні перспективи відкривалися за кооперативним будівництвом житла робітникам і службовцям.

На відміну від «буржуазної соціології дозвілля» (відкидала обов'язки зі сторони людини по відношенню до суспільства і самого себе), радянська виходила з того, що людина повинна присвячувати частину вільного часу підвищенню свого освітнього рівня, кваліфікації, участі в громадсько-політичній діяльності. Дозвілля, згідно офіційною комуністичною ідеологією, мало повністю використовуватися для всебічного духовного і фізичного збагачення трудящих. Дати вихідному дню «розумне наповнення – велике державне завдання». У Львові три роки працював громадський науково-дослідний інститут культури виробництва. Він об'єднував зусилля наукових працівників, інженерів, економістів, художників, лікарів та інших спеціалістів для розробки і впровадження у промисловість, будівництво і транспорт науково-обґрунтованих рекомендацій, нових досягнень психології, фізіології, гігієни і естетики праці. Перехід на п'ятиднівку мав посилити потяг молоді до навчання. На деяких підприємствах число студентів-заочників і учнів вечірніх шкіл сягало половини трудового колективу. Масовий «похід за знаннями» створював певні виробничі труднощі – одночасна здача екзаменів у всіх навчальних закладах. Керівники, намагаючись виконати план, змушені були йти на порушення трудового законодавства [10, арк. 8].

На підприємствах, у зв'язку з переходом на п'ятиденний тиждень, не погіршилися основні техніко-економічні показники роботи. На окремих знизилася кількість неявок з дозволу адміністрації і людино-днів прогулів. Якщо на конвеєробудівному заводі цей показник становив 468 і 110, то у нових умовах – відповідно 242 і 43, на Львівській меблевій фабриці – 99 і 21, 5 і 5. Наявність другого вихідного дня давало можливість використовувати його для ремонту і профілактичного огляду обладнання, відмовлятися від виконання цієї роботи у нічні зміни. Це підвищувало якість ремонтів. До недоліків відносилися взаємовідносин підприємств, організацій переведених і непереведених на п'ятиднівку [10, арк. 29–30].

Так, промислові підприємства Калуша 18 вересня 1967 р. перейшли працювати на нові графіки з п'ятьма робочими і двома вихідними днями на тиждень. Кореспондент газети «Прикарпатська правда» звернувся до членів колективу Калуського хіміко-металургійного комбінату з проською відповісти на два запитання: Як працювалося в першій п'ятиденці? Чи добре провели вихідні? Ось відповіді: «В. Ільїних, майстер сульфатного цеху: Перейшли працювати по-новому без будь-яких ускладнень. Власне кажучи ми і не відчули восьмої робочої години. Два вихідні – це дуже добре... М. Міцкевич, старший машиніст холодильної установки сульфатного цеху: А в суботу раненько поїхали з хлопцями на Бурштинське водоймище вудити рибу. В неділю ходили на футбол та на волейбольні змагання, гуляли в парку. Я вважаю, що п'ятиденка – найкращий передсвятковий подарунок робітничому класу» [11, с. 2].

Сільськогосподарська праця в СРСР була втілена у категорію «суспільна форма праці», а тип відносин до неї визначався сукупністю суспільних відносин, передусім – економічних. В офіційній науці склалася традиційна характеристика соціалістичної всезагальної форми праці: праця є суспільною, планомірною і позбавленою експлуатації, тобто вільною, всезагальною і творчою. Сьогодні таке тлумачення далеке від істини. Важливу роль у розгортанні соціалістичного змагання на селі відіграв березневий (1965 р.) пленум ЦК КПРС. В 1966 р. розгорнулося Всесоюзне змагання республік, країв, областей, районів, радгоспів і колгоспів за збільшення виробництва і продажу державі продукції землеробства і тваринництва. Поширення набув рух за комуністичне ставлення до праці.

Важливою складовою у процесі реформування соціалістичної економіки були зміни в сільськогосподарському виробництві через матеріальну зацікавленість. Адміністративні методи комплектування виробничих колективів, які раніше широко використовувалися, втрачали своє значення. Поступово поширювалася й ставала основною така форма, як вільне наймання колгоспників тим чи іншим господарством. Водночас почав спостерігатися інтенсивний відтік працездатного населення із сіл у міста в промисловість та будівництво, де умови праці, стабільна заробітна плата низькокваліфікованих робітників у кілька разів перевищувала оплату праці колгоспників. З 1 липня 1966 р. в УРСР запроваджувалася гарантована оплата праці колгоспникам. Раніше фонд оплати праці формувався як залишок після відрахувань у неподільний і громадський фонди, тепер при розподілі доходів першочергово виділялися кошти для оплати праці колгоспників.

Нові умови оплати праці в колгоспах вимагали вдосконалення всієї системи виробництва та розподілу доходів. Так, з 256 колгоспів Івано-Франківської області у 1965 р. тільки в 78 (30 %) впроваджено гарантовану грошову й акордно-преміальну оплату праці. З 1023 виробничих бригад лише 266 (26 %) перейшли на господарський розрахунок [12, арк. 24–25]. Розміри оплати праці при трудових днях визначалися в кінці року, що призводило до великих розривів між періодами затрат праці та її оплатою. Часто бувало так, що розцінки трудових днів виступали низькими не від економічних показників, а від неекономного використання і неправильного розподілу й використання коштів. Трудовий день у нових історичних умовах організації колгоспного виробництва став гальмом у здійсненні внутрішньогосподарських розрахунків. Виникала необхідність перейти до прогресивніших форм оплати праці – акордно-преміальних. Якщо раніше радянські економісти стверджували, що оплата без трудових днів можуть здійснювати лише економічно міцні колгоспи, то тепер життя і практика показали протилежне. Передусім, необхідно було переходити на гарантовану оплату праці в економічно слабких господарствах тому, що в економічно сильних оплата праці й так була високою.

З метою кращого стимулювання матеріальної зацікавленості колгоспників, вводилася й оплата за одиницю виробленої продукції. В умовах Прикарпаття така оплата застосовувалася при вирощуванні цукрових буряків, тютюну, кукурудзи на зерно, картоплі, кормових буряків і овочів. В усіх випадках нараховувалися аванси три рази: на початку року і під час догляду за посівами. За високі показники нараховувалися надбавки, а за невиконання планових завдань – знижки (не більше 20 %).

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., в УРСР за прикладом колективу четвертої комплексної бригади колгоспу «Кубань» Краснодарського краю розпочалося змагання за високу культуру землеробства. Його девіз «Від колективу високої культури землеробства і найвищих врожаїв – до колективу високої якості продукції!». У тваринництві новою формою змагання став рух доярок за збільшення кількості корів, що обслуговуються, і одержанням 100 і більше тонн молока за рік, ініціатором якого виступила естонський майстер тваринництва Л. Пейпс. Ще одним напрямом соціалістичного змагання тваринників країни за високу ефективність своєї галузі став рух «Більше тваринницької продукції з меншими втратами», який народився на початку десятої п'ятирічки у передових колгоспах Київської області [13, с. 247]. Особливого значення у сільському господарстві набували різні форми соціалістичного змагання за прискорення механізації виробництва, здійснення хімізації і меліорації, а також за поліпшення використання землі, матеріальних і трудових ресурсів.

Ще на рубежі 50–60-х рр. ХХ ст. виник рух колективів і ударників комуністичної праці і перетворився під керівництвом партії, профспілок і комсомолу в «масовий рух усіх трудящих». Від того часу різні форми змагання доповнювалися і вважалися масовою школою політичного, трудового і морального виховання трудящих. Рух за комуністичне ставлення до праці охопив усі галузі народного господарства і став провідною формою змагання. В Українській РСР загальна кількість учасників руху з 1959 р. по 1980 р. збільшилась з 54,6 тис. – до 13 345,5 тис. осіб. Питома вага учасників руху в загальній кількості працюючих зросла з 12 % в 1960 р. – до 60 % в 1980 р. [13, с. 235].

Ударники і колективи комуністичної праці йшли в авангарді соціалістичного змагання, показували (часто формально) зразки ефективної, високоякісної роботи. Ударники комуністичної праці виступали раціоналізаторами і винахідниками, брали активну участь у громадській роботі, підвищували свою загальну і спеціальну освіту. Вони виступали ініціаторами багатьох починань, в яких «проявлялися риси комуністичної праці» – безкорислива допомога відстаючим, високо розвинуте почуття колективізму, вболівання за роботу, як власну, так і колективу. У роки восьмої п'ятирічки великого поширення набуло змагання на основі особистих і колективних творчих планів, яке зародилося на московському електромашинобудівному заводі «Динамо» ім. С. Кірова («динамівський метод»). Приклад москвичів «став надбанням» мільйонів трудящих УРСР.

У нових суспільно-політичних умовах середини 1960-х рр. динамівський метод наповнився новим змістом. В умовах економічного експерименту, який орієнтувався на кінцеві результати, до кожного робочого місця доводилося змінне завдання з урахуванням вимог плану поставок за номенклатурою.

Новою формою став рух за прийняття і реалізацію зустрічних планів цілими трудовими колективами. Зустрічні плани розроблялися за ініціативою колективів і передбачали більш високі показники порівняно з завданнями, визначеними на відповідний період п'ятирічки. При цьому індивідуальні зобов'язання робітників виступали у цьому русі складовою частиною зобов'язань колективів, підрозділів тощо. Зустрічні плани колективів мали сприяти успішному вирішенню поставлених партією завдань – забезпечення дальшого економічного зростання шляхом підвищення продуктивності праці та прискорення науково-технічного прогресу, більш повного використання діючих виробничих потужностей, підвищення віддачі від кожного вкладеного у господарство карбованця, кожної тонни металу, палива, цементу, добрив і т. д. Економічний ефект від реалізації зустрічних планів промислових підприємств мав постійно збільшуватися, що у свою чергу, штовхало до приписок.

Зустрічні плани-зобов'язання реально поєднували централізоване планування з місцевим підприємством, а офіційною мовою – «інтереси держави з інтересами трудових колективів і кожного трудівника». На шляху зустрічного планування ключова роль відводилася злагодженій роботі суміжних підприємств. Великого поширення набули різні форми змагання суміжників: «Робітничка естафета» на енергетичних будовах, в сільському будівництві.

Серед багатьох форм соціалістичного змагання за підвищення ефективності виробництва провідними вважалися – боротьба за економію матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Велика увага зверталася на раціональне використання устаткування, підвищення коефіцієнта його роботи, кожного метра виробничої площі у всіх підрозділах. Найбільш масовою формою залучення трудящих до боротьби за заощадження і бережливість зарекомендували себе громадські огляди використання матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів, що проводилися в масштабах країни, республіки, областей і підприємств. Одним з різновидів соціалістичного змагання за поліпшення використання робочого часу став рух за «українську годину» кожним робітником, бригадою, зміною, цехом, підприємством. Заощаджена година складалася з економії робочого часу на технологічних чи допоміжних операціях.

У боротьбі за підвищення продуктивності праці чималу роль відіграв рух передових трудових колективів за скорочення ручної праці на основі механізації трудомістких процесів. Гасло «Ручна праця – на плечі машин!», як комплексна система заходів по заміні ручної праці механізованою, знайшла широкий відгук у колективах підприємств і організацій. У підвищенні продуктивності праці важливу роль відіграли різноманітні форми соціалістичного змагання за поліпшення використання техніки. Дальшого поширення набувала така форма масового змагання, як багатостатистичтво.

Серед важливих починань особливе місце посідали ті, які передбачали збільшення випуску продукції за рахунок підвищення продуктивності праці при одночасному зменшенні чисельності робітників. Ця система стала успішною завдяки тому, що її основою був виробничий план, стабільний на всю п'ятирічку фонд заробітної плати і право розпоряджатися зекономленою її частиною для заохочення робітників.

Окреме місце у боротьбі за досягнення найвищої ефективності виробництва і підвищення продуктивності праці посіло впровадження в республіці і досліджуваному нами регіоні бригадної форми організації праці. Суть цього методу полягала в створенні комплексних бригад, які об'єднували робітників головних і допоміжних професій в єдиний виробничий колектив. Оплата праці здійснювалася за кінцевими результатами і розподілом бригадного заробітку за коефіцієнтом трудової участі кожного члена бригади.

Невід'ємною складовою вважалось удосконалення форм і методів організації та стимулювання праці – у результаті чого лише за три роки одинадцяті п'ятирічки у Івано-Франківській області створено 3873 бригади (загальна чисельність сягала 8542). У них працювало 114,3 тис. осіб, або 65,4 % всіх робітників зайнятих у промисловості, будівництві, на транспорті та зв'язку. Із загальної чисельності бригад – 42,2 % комплексні і 30 % спеціалізовані. Подальшого розвитку отримали бригади з оплатою праці за єдиним нарядом і кінцевим результатом. У них працювало станом на 20 січня 1984 р. – 85,6 тис. осіб, або 49,2 % (у 1982 р. – 38,5 %) [14, арк. 159].

Впровадження бригадних форм дозволило у 1983 р. зменшити потребу у трудових ресурсах промисловості Івано-Франківської області на 460 осіб, а в будівництві на 100 осіб. Економічна ефективність від впровадження бригадних форм організації праці у промисловості склала 551,6 тис. крб, в будівництві – 321,2 тис. крб. Аналіз документації показав, що в роботі по переходу на колективні форми організації і стимулювання праці допускалися й серйозні упущення. План створення бригад в області не був виконаний. При завданні охопити даною формою організації праці в 1983 р. 57,7 % всіх робітників, фактично – 49,2 %. Не справилися із завданням такі галузі промисловості: електроенергетика (завдання 28 %, а фактично 18 %), хімічна (65 % і 35,8 %), будматеріалів (51 % і 49,3 %) [14, арк. 161].

Мікроклімат у колективі, обізнаність працівників у виробничих справах виступають невід'ємними складовими ефективності праці. Якщо проаналізувати «план по праці» будь-якого тресту, то дві третіх приросту виробітку передбачалось досягати за рахунок впровадження нової техніки, а третину – покращення технології і організації праці. Центральні директиви і преса цілеспрямовано націлювали на створення бригадних форм праці, які всіляко вихвалялися. Психологічний клімат у бригаді, покращення умов праці, раціональний підбір і підвищення кваліфікації працівників – всі ці соціальні фактори, які безпосередньо впливали на віддачу колективу. Не останню роль відігравала й апеляція до моральних аспектів, адже стан трудової дисципліни виступав запорукою виконання планів. Самим дієвим засобом вважався апробований метод – громадський осуд (товариські суди, критика на робітничих зборах, усітній пресі). Не остатнє місце займало й «виховання карбованцем» (позбавити премії, понизити в категорії чи займаній посаді) [15, с. 2].

Особлива увага в досліджуваній період зверталася на впровадження наукової організації праці (НОП) на підприємствах Міністерства радіо і електронної промисловості. В офіційних звітах вказувалося, що «виконуючи рішення вересневого пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС про підвищення ефективності виробництва на науковій основі, партійні організації ордена Трудового Червоного Прапора заводу кінескопів, підприємств: телевізійного, «Вимірювач», телеграфної апаратури і електронних приладів провели значну роботу з впровадження наукової організації праці, підвищення культури виробництва, скорочення витрат робочого часу, впровадження передових методів праці, раціонального використання основних виробничих фондів, поліпшення якості і надійності виготовлених виробів, поліпшення умов праці і підвищення культурно-тенічного рівня працівників. Почали впроваджувати у виробництво обчислювальну техніку». Їх методи праці мали наслідувати інші підприємства шляхом складання планів НОП на всіх ділянках виробництва. На заводі кінескопів створено відділ з наукової організації праці в кількості 5 осіб. Він у співдружності з творчими цеховими бригадами розробив і за 9 місяців впровадив у виробництво 56 заходів з економічних ефектом 349 тис. крб. [16, арк. 94].

У Львівському конструкторському бюро НОП приділялася велика увага. Розроблено положення, в якому формулювалися завдання і структура підрозділів, права і обов'язки посадових осіб. Склалися індивідуальні плани на кожного інженерно-технічного працівника, виконання яких контролювалося керівниками груп [16, арк. 98].

У Прикарпатському лісозаготівельному об'єднанні імені 60-річчя радянської України у звіті за 1979 р. вказано, що на підприємствах об'єднання заходами НОП охоплено 5668 працівників (план 4919), в тому числі – 5586 робітників. Впровадження заходів НОП дало можливість умовно звільнити 216 осіб і зекономити 277,9 тис. крб. фонду заробітної плати. Річний економічний ефект у розрахунку на об'єм запровадження склав 378,2 тис. крб., при плані 374,5 тис. крб. Творчими групами і радами НОП розроблено і впроваджено такі основні заходи: організація праці – 56,6 тис. крб., обслуговування робочих місць – 14,7 тис. крб., поділ і кооперація праці – 26,1 тис. крб., впровадження передових методів і прийомів праці – 73,8 тис. крб., удосконалення нормування і оплати праці – 132,7 тис. крб., покращення умов праці – 64,5 тис. крб. [17, арк. 42].

Підвищення продуктивності праці вважалось головним джерелом росту об'ємів випуску продукції, зниження її собівартості, основною умовою дальшого росту життєвого рівня радянського народу. Одним із потужних засобів, що дозволяв вирішувати завдання щодо вишукування, максимального використання резервів підвищення продуктивності праці і ефективного виробництва, являлася наукова організація праці. Вимоги НОП враховувалися при проектуванні машин і обладнання, технологічних процесів. У 1979 р. в Івано-Франківському лісокомбінаті впроваджено 21 захід з економічним ефектом 12,8 тис. крб. У результаті цього умовно вивільнено 6 осіб, що дало змогу збільшити ріст продуктивності праці в цілому по лісокомбінаті на 0,7 % [17, арк. 68].

На підприємствах накопичувався цінний досвід організації змагання за прискорення науково-технічного прогресу. Різноманітні почини бригад, цехів, підприємств будувалися на «інтеграції фізичної і розумової праці» й спрямовувалися на прискорення впровадження в масове виробництво досягнень радянської науки і техніки. У змаганнях крім робітників, брали участь інженери всіх рангів і спеціальностей, технологи, конструктори. Це сприяло інженерному забезпеченню соціалістичних зобов'язань і зустрічних планів. Інженери підприємств укладали спільні договори з робітниками на творчу співдружність по прискоренню впровадження нових технологічних розробок на робочому місці – рух під гаслом «Робочій ініціативі – інженерне забезпечення!». Масового поширення набули громадські конструкторські і патентні бюро економічного аналізу за участю кваліфікованих робітників та інженерів. В цілому по країні в квітні 1970 р. таких бюро нараховувалося 90 тис., в них працювало 700 тис. осіб, а в 1980 р. було вже понад 520 тис. творчих об'єднань, які охоплювали 3,3 млн осіб [13, с. 243].

Постанова секретаріату Івано-Франківського обкому КП України «Про організаторську роботу парткому Коломийського ордена «Знак Пошани» заводу сільгоспмашин по прискоренню технічного

прогресу на виробництві і в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС» від 28 травня 1971 р., ставила даний колектив підприємства у приклад для наслідування іншим. У 1969 р. 12 інженерно-технічних працівників були нагороджені медалями ВДНГ. За минулу п'ятирічку колективом заводу розроблено і впроваджено 240 організаційно-технічних заходів з економічним ефектом – 699,7 тис. крб.; проводилася значна робота з механізації важкої ручної праці, рівень механізації в основному виробництві склав – 81 %, допоміжному – 76 %. Низка заходів із впровадження нової техніки здійснювалося за рахунок фондів розвитку виробництва, який створено за новою системою планування і економічного стимулювання. За рахунок підвищення кваліфікації та впровадження передового досвіду підвищено середню розрядність працюючих з 1,82 до 2,7. Як результат, випуск продукції зріс у 2,1 рази, продуктивність праці – на 58,7 %, фондовіддача – на 12 %. Разом з тим, секретаріат обкому КП України відмічав, що «в роботі парткому заводу з прискорення технічного прогресу мали місце й істотні недоліки» [18, арк. 18].

Вирішальною умовою підвищення ефективності виробництва являвся науково-технічний прогрес. Гасло «Ручну працю – на плечі машин» можна було бачити на підприємствах, телебаченню, пресі. Виходячи з цього, в промисловості області проводилася робота з механізації і автоматизації виробничих процесів. За період з 1 липня 1965 р. по 1 липня 1975 р. на промислових підприємствах Івано-Франківської області кількість поточних ліній збільшилася на 102 (в 2,3 рази), механізованих поточних ліній на 327 (в 6 разів), автоматичних ліній на 32 (в 32 рази), комплексно-механізованих цехів на 61 (в 4,1 рази), комплексно-механізованих дільниць на 62 (в 13,4 рази), автоматизованих цехів і дільниць на 26 (2,2 рази). Із 174 обстежених промислових підприємств станом на 1 липня 1975 р., 38 мали 164 поточні лінії, які склалися з 1627 одиниць технологічного обладнання. На 84 підприємствах встановлено 392 механізовані поточні лінії, які склалися з 4127 одиниць технологічного обладнання і 32 автоматичні. Найбільша кількість поточних і механізованих поточних ліній –180, або 32,4 % припадало на підприємства лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості; 131, або 23,6 % на підприємства харчової промисловості [19, арк. 22–23].

У боротьбі за науково-технічний прогрес велике значення мала технічна творчість трудящих, яка проявлялася в раціоналізаторській і винахідницькій діяльності. Різні форми соціалістичного змагання між раціоналізаторами і винахідниками з року в рік набирали все більшого розмаху. Кількість використаних у народному господарстві республіки винаходів і рацпропозицій в середньому за рік у дев'ятій п'ятирічці становила 750 тис, десятій – 858 тис., одинадцятій – 897 тис. Економічний ефект від їх використання в розрахунку на рік в дев'ятій п'ятирічці дорівнював 797 млн крб, десятій – 1186 млн крб, одинадцятій 1500 млн крб. [20, с. 55].

У сільськогосподарському виробництві впроваджувалися постійно діючі виробничі наради. Так, з виступу голови Львівського обкому профспілки працівників сільського господарства П. Халаїма на пленумі обкому про активізацію діяльності постійно діючих виробничих нарад на селі. (3 грудня 1980 р.) можна довідатися, що «в радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах області створено 144 постійно діючих виробничих нарад і 55 в структурних внутрігосподарських підрозділах. До їх складу обрано 7506 чоловік, в тому числі 5426 чоловік (70 %) робітників. Тільки в минулому році відбулось тисячу засідань виробничих нарад, на яких прийнято 1684 пропозицій, направлених на більш раціональне використання сільськогосподарської техніки, робочої сили, вдосконалення організації нормування і оплати праці, поліпшення виробничих і побутових умов. Багато пропозицій були перетворені в життя, що дало економічний ефект понад 950 тис. крб.» [21, с. 268].

Розвиток соціалістичного змагання за високу якість продукції стало органічною частиною комплексної системи управління якістю продукції. Цьому значною мірою сприяло поширення в республіці ініціативи колективів новаторів виробництва Саратовської області. Суть саратовської системи бездефектної праці (СБП) полягала в тому, щоб на основі соціалістичного змагання за високу якість роботи добитися бездефектного виготовлення виробів на кожному робочому місці та задачі їх ВТК з першого пред'явлення. Основою організації масового соціалістичного змагання в республіці за підвищення якості роботи підприємств став один з варіантів комплексної системи управління якістю продукції (КСУЯП), що формувався і був впроваджений на початку дев'ятої п'ятирічки на підприємствах Львова. Львівська система склалася як сукупність наукових, технічних, економічних і організаційних методів і постійно діючих заходів, що давали можливість систематично підвищувати і підтримувати високий рівень якості виробів на всіх етапах її формування [13, с. 245].

Одним з варіантів львівської системи КСУЯП стала тернопільська комплексна система підвищення народногосподарського ефекту від випуску продукції, яка була запропонована у десятій п'ятирічці колективом виробничого об'єднання «Ватра» і схвалена ЦК компартії України. У цій системі головним критерієм оцінки праці визначено комплексний коефіцієнт, що враховував вклад кожного працівника не тільки в справу поліпшення якості продукції, а й у дальше зростання ефективності всього виробництва.

На червневому (1987 р.) пленумі ЦК КПРС наголошено на необхідності формування у трудящих якісно нового ставлення до праці у зв'язку з переведенням народного господарства на нові методи господарювання, прогресивні форми організації праці, насамперед – на колективний підряд. За цих умов соціалістичне змагання мало будуватися на економічному ґрунті, ставати госпрозрахунковим. Воно мало посилити роль людського фактора в зростанні ефективності виробництва, піднесенні активності трудящих, їх відповідальність за кінцеві виробничі процеси. Проте, перебудова організації соціалістичного змагання не привела до бажаних результатів.

Таким чином, нові форми організації праці та її стимулювання в 60–80-ті рр. ХХ ст. виступали одним з найважливіших факторів дальшого розвитку соціалістичної економіки, підвищення її ефективності. В Українській РСР, як і в усій країні, вівся постійний пошук більш дієвих шляхів і механізмів реалізації передового досвіду, накопиченого в практичній діяльності трудових колективів і окремих осіб. Питання вдосконалення форм і методів трудового суперництва (на противагу ринковій конкуренції) постійно перебувало в центрі уваги партійних і профспілкових органів, які розглядали соціалістичне змагання як невід'ємну складову частину всієї економічної і управлінської діяльності. Разом з тим, в організації трудового суперництва робилася ставка на виховний і моральний аспекти, а його економічній ролі не надавалося належного значення. Усіма своїми формами соціалістичне змагання орієнтувалося головним чином на кількісні показники, максимальне охоплення ним трудящих, поширення кількості його видів. Прагнення зробити змагання масовими шляхом обов'язкового прийняття кожним його учасником соціалістичних зобов'язань спричиняло до засилля формалізму.

Список використаних джерел

1. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки та труднощі подолання / С. І. Васюта. – Тернопіль: СМП «Астон», 2000. – 536 с.
3. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. – Тернопіль: Галдрук, 2001. – 600 с.
4. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль: Вектор, 2008. – 264 с.
5. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60–80-ті роки ХХ століття: автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С. Н. Давидович. – Тернопіль, 2012. – 19 с.
6. Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
7. Крайник О. П. Економічний розвиток регіону / О. П. Крайник. – Львів, 2002. – 294 с.
8. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с.
9. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70–80-х років ХХ ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.
10. Держархів Львівської обл., ф. П-3, оп. 10, спр. 114, арк. 112.
11. Хіміки вітають п'ятиденку // Прикарпатська правда. – 3 жовтня 1967.
12. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 3073, арк. 181.
13. Історія народного господарства Української РСР: [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукинов. – Т. 3, Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1987. – 440 с.
14. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 5074, арк. 234.
15. Сердюк В. Всего один балл развивая бригадные формы труда / В. Сердюк // Правда. – 11 февраля 1984.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 6335, арк. 148.
17. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-296, оп. 2, спр. 3181, арк. 112.
18. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 3677, арк. 122.
19. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 4052 арк. 110.
20. Народне господарство Української РСР у 1985 р.: Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1986. – 398 с.
21. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989. Збірник документів і матеріалів / [Відп. ред. Ю. Сливка]. – К.: Наук. думка, 1989. – 456 с.

Олег Малярчук

НОВЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА И СТИМУЛИРОВАНИЯ В УКРАИНСКОЙ ССР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ В.: НА ПРИМЕРЕ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье охарактеризован комплекс новых форм в организации труда социалистической экономики, связанных с изменениями в государственной политике, раскрыто их влияние на внедрение достижений науки и техники в производство. Выделены изменения в сельскохозяйственном производстве через материальную заинтересованность, их последствия.

Ключевые слова: западный регион УССР, субботники, социалистическое соревнование, промышленность, сельское хозяйство.

Oleg Malyarchuk

NEW FORMS AND METHODS OF LABOUR MANAGEMENT AND STIMULATION IN THE UKRAINIAN SSR IN THE LATE XXTH CENTURY: BY THE EXAMPLE OF THE WESTERN REGIONS OF THE REPUBLIC

New forms in the labour management of socialist economy connected with the changes in the national policy are characterized in the paper; their influence on the implementation of science and technology achievements into production is revealed. The changes in the agriculture production through the financial incentive and their consequences are described.

Key words: Western region of the USSR, neighbourhood clean-ups, socialist competition, industry, agriculture.

УДК 94(477):323.22

Олена Шановська

ГРОМАДЯНСЬКА МУЖНІСТЬ ПРОВІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПРОТИСТОЯННІ ОФІЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ, ПРИМЕНШЕННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АВАРІЇ

Аварія на Чорнобильській атомній станції 26 квітня 1986 р., що переросла у глобальну техногенну катастрофу, стала потужним стимулом для переборення інформаційної монополії влади і в цьому протистоянні представники національно свідомої української інтелігенції відіграли чи не виключну роль. Лише за одну цю заслугу вони гідні глибокої пошани, якщо зважити на обставини тих подій. Їх взято до уваги та розглянуто досить докладно, аби зрозуміти, чому звичайні у нинішньому розумінні вчинки українських інтелектуалів можна розцінити не інакше, як акти громадянської мужності і яким чином вони суттєво вплинули на зміну суспільної свідомості в радянській Україні.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, провідна національно-патріотична інтелігенція, українські інтелектуали, радянська Україна, дезінформація.

Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) збурила активність свідомої громадськості. Як зазначили авторитетні історики О. Бойко і В. Литвин, «аварія досить швидко з екологічної та технологічної проблеми перетворилась на потужний політичний фактор, роль і значення якого в подальшому розвитку подій у суспільстві важно переоцінити» [1, с. 329].

Р. Шпорлюк чи не вперше звернув увагу на той факт, що ядерна катастрофа у Чорнобилі спровокувала рух національно-патріотичної інтелігенції. Він відзначив, що систематичний огляд періодики, зокрема, тижневика українських письменників «Літературна Україна» за 1986–1989 рр. добре ілюструє поступовий процес розгортання суспільної активності; говорять про «моральний Чорнобиль», «духовний Чорнобиль» та ін. «Чорнобиль міг стати проблемою, яка б солідаризувала радянських людей. Але цього не сталося. ... тими, хто відгукнувся на Чорнобиль адекватно його масштабам, були саме ті люди в Україні, для кого ця трагедія була передусім українською проблемою. Ці люди – письменники, митці, науковці та студенти – сприймали цю подію як удар по Україні. Чорнобиль став українською трагедією, а для письменників і митців – початковою точкою відліку у тих процесах, що почалися у 1986 р. і які я називаю культурною революцією. Українські письменники, деякі з них лауреати офіційних премій і досі лояльні прибічники системи, заявили: «Після Чорнобиля ми не можемо далі писати, як раніше» [2, с. 281, 294].

У цій статті автор прагнула висвітлити роль національно-патріотичної інтелігенції у подоланні інформаційної монополії влади, показати зусилля провідних українських інтелектуалів проти домінування політики над професійною компетентністю та здоровим глуздом, інтересів партійно-державних чиновників над пріоритетами екологічної безпеки та правами людей, проти зловживань в ядерній енергетиці та інших вад адміністративно-командної системи, які виявила Чорнобильська катастрофа.

За даними початку нового тисячоліття, у зв'язку з аварією на ЧАЕС в Україні постраждало майже 7 відсотків населення, 3,5 млн осіб одержали додаткове опромінення, серед них – 1,3 млн дітей [3, с. 13].

Вже доведено, що техногенну катастрофу зумовили глибинні політичні та соціально-економічні тенденції псевдотехнократичного розвитку радянського суспільства в умовах жорсткого адміністративно-командного панування [4]. Аварію фактично запрограмувала пануюча навколо її будівництва атмосфера нагальності та терміновості, що створилася внаслідок намагання реалізувати рішення про прискорений розвиток атомної енергетики в Україні та введення нових